

Nordens kulturbiotoper trues

Kulturbiotoper er biotoper, der er blevet formet af traditionelt høslæt og græsning. De er så godt som forsvundet fra Norden. Dermed er flere af de tilhørende arter enten uddøde eller truede af udryddelse. Både i Norden og globalt er ændringer i, hvordan områderne bliver brugt, og de følgende ændringer i levestederne den største trussel mod den biologiske mangfoldighed – både for arter og naturtyper. Det gælder især for kulturbiotoper og deres tilhørende arter.

Naturtyper, der er værd at bevare

Oprindeligt fandtes der, i den nordiske natur, kun få åbne landskaber såsom kystenge, strandenge og fjeldenge. I gennem tiderne har folk i Norden skabt lysåbne landskaber med traditionelle landbrugsmetoder som høslæt og græsning. De lysåbne naturtyper giver ideelle forhold for planter og insekter som trives med lys, varme og åbne landskaber. Diversiteten af de lysåbne naturtyper er stor, og de inkluderer blandt andet: enge, overdrev og heder samt skovbevoksede græsgange, afgræssede skovområder, enge med stynede træer og skovområder skabt af svedjebrug. I Norge findes desuden specielle naturtyper, der er formet af kvæg, der græsser på fjeldet om sommeren.

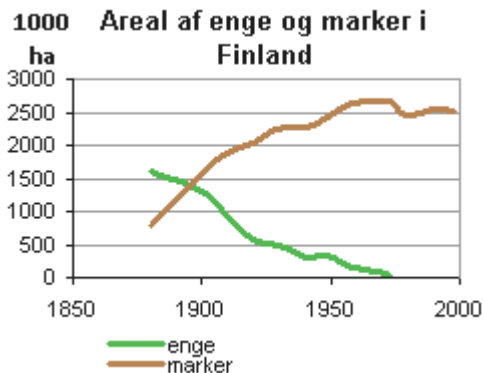
Enge var mest udbredt i 1800-tallet, hvor Finland alene havde engarealer på ca. 1,6 millioner hektar. Kun halvdelen var tilbage i 1920'erne. Enge og græsgange blev dengang opløjet for at gøre plads til marker, plantet til skov eller henlagt til de selv voksede til skov. I takt med mekaniseringen af landbruget og den almindelige anvendelse af kunstgødning forsvandt engene næsten helt. Artssammensætningen blev mere ensidig og diversiteten forsvandt, da den varierede brug af naturtyperne ophørte, og træer og buske blev ryddet fra markerne og drænrør erstattede åbne grøfter. Kulturlandskabets storhedsperiode endte i 1950-1960'erne.

De fleste af arterne tilknyttet kulturbiotoperne ankom til Norden efter den sidste istid, da isen trak sig tilbage og steppelignende forhold var vidt udbredte. Da Norden igen blev skovklædt blev arterne bevaret i små refugier på åse, fjelde eller Østersøens strande eller i skove eller moser, indtil kulturbiotoper igen skabte flere levesteder for dem. Nu trues disse arter af udryddelse, hvis ikke deres levesteder – ubearbejdede og ugødskede enge og græsgange – opretholdes med forvaltning og beskyttelse eller at nye levesteder kan findes til dem.

Kulturbiotoper trues af ændringer i hvordan jorden bliver anvendt

Kulturbiotoperne hører til de mest artsrige naturtyper i Nordeuropa. De sidste spredte rester er primært truet af ophør af den traditionelle kreaturgræsning og tilgroning af tidligere græsgange samt eutrofiering forårsaget af overgødsning. De bedste områder bliver i dag brugt til intensiv dyrkning af monokulturer eller til bebyggelse. Skovbrug og bioenergi afgrøder konkurrerer også om områderne og flere steder er kulturbiotoper blevet plantet til med skov.

I Danmark er mange enge blevet efterladt til deres egen skæbne eller opdyrket til fordel for marker. I dag er enge og andre naturtyper beskyttet i naturbeskyttelsesloven, og de må ikke opdyrkes eller ændres. Mange steder bliver områderne ikke slået eller græsset, da det kræver vedvarende arbejde. Nordeuropas mest varierede kulturlandskab kan man finde i Norge, hvor en stor del af det stadig er intakt. Imidlertid er det totale areal af land, der drives med høslæt, faldet med mere end 90 % i 1900-tallet. I Europa findes kun ca. en procent tilbage af engene. Sverige har den største del af enge tilbage, med omkring 200.000 hektarer. Til sammenligning har Finland kun få tusinde hektar enge tilbage. På Færøerne, Island og Grønland findes ikke kulturbiotoper, der er sammenlignelige med dem, der findes i Finland, Sverige, Norge og Danmark, der er formet af traditionelt høslæt og græsning. På disse øer foregår der nu en lignende forandring af jordbruget, som resten af Norden har været igennem tidligere, det vil sige et skift fra traditionelt landbrug i en lille målestok til intensivt jordbrug og overgræsning i stor målestok. Ændringer i de lysåbne landskaber opleves allerede på Island, hvor antallet af får er faldet og trykket fra overgræsning lettet. Det har ført til en hurtig succession, øget biologisk produktion, ændret artssammensætning og tætte buskads. På Færøerne findes tegn på at vegetationen bliver mere mangfoldig og græsningstrykket fra får er faldet.

Siden slutningen af 1800-tallet er arealet af enge i Finland faldet støt i takt med at arealet af marker er steget, da enge blandt andet er blevet omdannet til landbrugsjord. En lignende udvikling har også fundet sted i Danmark og Sverige. Kilde: Statistikcentralen 2001: Finlands statistiske årbog 2001. Soininen, A. 1974: Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö perinnäisen maatalouden loppukaudesta 1720-luvulta 1870-luvulle. – Historiallisia tutkimuksia 96:1-459.

Gul snerre (*Galium verum*) er en af de finske kulturbiotopers truede arter. Den trues af tab af levesteder og af den invasive art smalbladet snerre (*Galium album*), som den krydser sig med og danner en hybrid med (*Galium x pomeranicum*). Både den smalbladede snerre og hybridene trives bedre i tilgroede og gødskede områder end den gule snerre, og truer med at udrydde den via krydsformering. På billedet ses både gul snerre, den hvide smalbladet snerre, samt den lysegule hybrid. Foto: Sonja Forss.

Naturbeskyttelse bevarer kulturbiotopernes artsmangfoldighed

Kulturbiotoperne hører til de mest truede naturtyper i Norden. Enge, overdrev og skovområder skabt af svedjebrug findes i dag kun i mindre fragmenter. Den rige flora her giver gode levebetingelser for en lang række af dyr, såsom sommerfugle, årevingede insekter og biller. Fuglelivet er især rigt i enge med stynede træer og i afgræssede skovområder. Derudover har kulturbiotoperne deres egne karakteristiske arter, såsom gødningsbiller, svampe og mosser og planter på stynede træer. Mindskningen af kulturbiotopernes areal har resulteret i at en stor mængde arter er blevet udrydningstruede. De resterende kulturbiotoper bør beskyttes og holdes åbne, for at de og de tilhørende arter kan bevares for fremtidige generationer.

Grundprincippet i beskyttelse af kulturbiotoper er at fjerne mængderne af vegetation, der bliver dannet sommeren over, sammen med de næringsstoffer de indeholder. Det kan man gøre ved traditionelt høslæt eller ved afgræsning. Det forhindrer nedbrydningen af biomassen til eutrofiering og opbygning af førne, hvilket ellers ville kvæle væksten af kulturbiotopernes plantearter. I de skovbevoksede kulturbiotoper er et andet mål at bevare den karakteristiske mosaiklignende blanding af skov og enge. Store, gamle solitære træer bør også bevares.

Afgræsning er en naturlig måde at forvalte beskyttelsen af kulturbiotoper på og i de skovbevoksede kulturbiotoper er græsning stort set den eneste måde. Enge med stynede træer bør også slås lejlighedsvist for at opretholde vegetationen. Hvis man øger lysmængden og varmen og samtidig reducerer næringsstofferne i jorden vil det favorisere engplanterne tilpasset de forhold. Husdyr trampler og bløtter jorden, hvilket hjælper spiringen af engplanternes frø. Høslæt er en anden traditionel måde at beskytte kulturbiotoperne på. Ved slåning opnås de bedste resultater, når man anvender traditionelle redskaber såsom le og segl. Med slåning er det også målet at mindske konkurrencen fra de næringskrævende arter og hjælpe de lys- og varmeelskende planter.

Forskellen mellem græsning og slåning er at dyrene græsser vegetationen ujævnt, selektivt og lidt af gangen, hvor slåning fjerner al vegetationen på samme tid. Græssende husdyr kan øge næringsindholdet i jorden nogle steder, hvis de får tillægsfoder. Tidspunktet for slåning og græsning må afvejes nøje, så planterne kan nå at blomstre og sætte frø. Samtidig er det vigtigt at fjerne al den døende biomasse for at undgå unødigt næringsbelastning. Græsning efter slåning fremmer ofte udviklingen af en mangfoldig vegetation på enge, hvilket så øger artsrigdommen af dyr.

For at bevare kulturbiotopernes arter er det nødvendigt at støtte traditionelt brug af disse biotoper samt at fremme arternes mulighed for at sprede sig til andre åbne biotoper, såsom åbne områder under elledninger og i vejgrøfter og på gårde. EU's støtteordninger for jordbrug og EU's Life Nature Programme kan også søges til beskyttelse af kulturbiotoper.

Det kan være svært at fortsætte med traditionel høslæt, da det er meget arbejdsstungt. I Finland slås enge af folk i aktivering og frivillige fra forskellige organisationer. I Danmark har frivillige også en stor betydning. En begrænsende faktor for brug af dyr til afgræsning er manglen på dem. I både Finland og Danmark findes græsningslaug, hvor man holder husdyr til landskabsbevaring.

En lys fremtid er mulig for kulturbiotoperne

Traditionelt hold af husdyr, der bliver sat på græs som i gamle dage, kommer næppe igen. Landbrug med åbne grøfter, fri for pesticider og kunstgødning vender vi næppe heller tilbage til. Kulturbiotopernes fremtid kan dog komme til at se lysere ud, hvis kendskabet til deres værdi og truede eksistens stiger. Der findes en vilje til at bevare kulturbiotoperne, da de er blandt vores mest artsrige og samtidig mest truede naturtyper. De er også en del af vor fælles historie. Kulturbiotoperne er formet gennem mødet mellem mennesket og natur og er værd at bevare, da størstedelen af Nordens plante-, dyre- og svampearter forekommer i dem.

Ved at øge bevarelsen af kulturbiotoper er det muligt at bevare en stor biologisk mangfoldighed. Fremtiden for Nordens kulturbiotoper afhænger af om det lykkedes at skabe et netværk af traditionelle landbrugsbiotoper, der bliver plejet regelmæssigt. Tiden vil vise om bevarelsen af de resterende kulturbiotoper blev sat i gang tids nok.

Engsvampe er en artsgruppe, der kun har fået lidt opmærksomhed. Engsvampe vokser på ugødskede overdrev og enge, og er en af de truede artsgrupper i kulturbiotoperne. Op til 20-25 % af alle kendte svampearter i Norge og Sverige forekommer primært i kulturlandskabet og regnes med til engsvampene. Skandinavien har en høj mangfoldighed af engsvampe og dermed et ansvar for at bevare arterne. Svampen på billedet er et pragteksemplar af en knaldrød vokshat (*Hygrocybe splendidissima*). Den forekommer i ugødskede overdrev, men trues af tilgroning og brugen af gødning. Arten er klassificeret som næsten truet i Sverige og Norge, og som moderat truet i Danmark. Den forekommer ikke i Finland.

Foto: J. C. Schou/Biopix.

Sortpletet blåfugl (*Maculinea arion*) er en af de mest truede sommerfugle i Norden. Den kræver et særligt levested og er afhængig af specifikke værtsarter for dens udvikling. Hunnen vil kun lægge sine æg på timians (*Thymus* sp.) eller i varmere klima merians (*Origanum vulgare*) blomster. Larven lever på blomsterne i et par uger før en specifik myreart (*Myrmica*) slæber den med til deres tue, hvor larven lever som en parasit og spiser de andre myrelarver. Her overvintrer den og forpupper sig til sidst. Den sortplettede blåfugl er derfor afhængig af dens værtsplanter og –myrer, udover åbne soleksponerede levesteder, hvilke er gået betydeligt tilbage. Den sortplettede blåfugl findes kun ti steder i Sverige. I henholdsvis Finland og Danmark kan man kun finde den to steder i landet.

Foto: Niels Poul Dreyer/Biofoto.

Alle referencer er at finde på faktaarkets hjemmeside:

www.blst.dk/biodiversitet/nordensnatur